

SZEMLE

**Csukovits Enikő (szerk.): *Mátyás és a humanizmus.*
Budapest, Osiris Kiadó 2008, 705 p. (Recenzió)**

KŐMÍVES TIBOR

A Nemzet és emlékezet című könyvsorozat az elmúlt években az egyik legszebben és legigényesebben megszerkesztett, a magyar történelemmel és irodalommal foglalkozó kiadványok, forrás- és tanulmánygyűjtemények egyike. Több témában is jelentetett meg kiadványokat, első kötetében Szent Istvánt és a személye körül kialakult „Szent István eszme” alakulását taglalja a hazai történetírásban és publicisztikában. A válogatás nagyon pontosan és érthetően szemlélteti, hogy az évek során hogyan alakultak ki és hogyan tökéletesedtek a történeti forráskritika módszerei, sőt betekintést kapunk arról, hogy az egyes politikai rendszerek hogyan formáltak és alakították saját céljaik eléréséhez a szent király alakját. A kezemben tartott kötet hű maradt az eredeti elgondoláshoz, az első kötetben célként támasztott elvekhez, a legteljesebb válogatásban nyújtja a Mátyás uralkodására, korára és közvetlen környezetére ható és az ezeket befolyásoló tényezőket, és nem feledkezik meg az áttekinthetetlenül gazdag szakirodalomról sem. A sorozat nagyban hozzájárul a tudományos történeti közgondolkodás fejlődéséhez, jelentős terjedelművel, képi ábrázolásukkal a korszak iránt elhivatottak és a laikus érdeklődők számára is hozzáférhetővé és gördülékennyé teszi a humanizmus és reneszánsz különböző aspektusainak, a humanista uralkodó tetteinek, gondolkodásának és művelődésének megértését. A kötet három tematikus részből áll, elsőként a kortársak forrásait adja közre, több alfejezetre bontva, a kronologikus és tematikus történetírás áttekinthetőségének segítségével, második témakörként az utókor közéleti, irodalmi és népi emlékeinek válogatott írásait közli, majd az előző források és feljegyzések feldolgozásával a 20. századi és a legújabb kutatások eredményeinek tudományos kiadványait, tanulmányait válogatta össze. A szerkesztő a válogatott források közlésénél a sorozat hagyományainak kettősségével igyekezett képet adni a Mátyás körül kirajzolódott portré bemutatásánál, illetve személyének és uralkodásának körülményeiről, ugyanakkor a forrásválogatásoknál igyekezett beilleszteni az uralkodó személyét a Magyarországon megjelenő humanizmus és művészeti irányzata a reneszánsz (bár ez utóbbi kevésbé kap helyet a kötetben) új eszmerendszerébe.

Mátyás király élete és uralkodása a magyar közgondolkodásban az igazságos uralkodó képében jelenik meg, művészi és tudományos berkekben pedig az új műveltségeményt, a humanizmust Magyarországon elterjesztő, nemzetközileg is elismert, modern gondolkodású, művelt uralkodóként. A humanista uralkodó az „igazságos” jelzőt csak a későbbi korokban kapta, már a 16. században keletkeztek

olyan írások, melyek a humanista uralkodót „visszasírják,” főleg az utána következő zavaros, gazdasági, társadalmi és a törökök által befolyásolt helyzetben. Nagyszombati Márton bencés szerzetes és pannonhalmi perjel Magyarország főuraihoz című 1523-ban megjelent versének itt közölt részletében visszaemlékezik Mátyás uralkodásának idejére, bemutatja az ország állapotát akkor és felhívja a figyelmet arra, hogy a mostani időkben a zavarodottságon és az ínségen csak egy olyan volumenű uralkodó, mint Mátyás tudna változtatni. Ilosvai Selymes Péter Mátyás tetteit meséli el vers formájában Bécs bevételétől egészen haláláig, de nem szabad megfeledkezni Zrínyi Miklós barokkos hadtudományi elmélkedéséről, melynek segítségével szeretné felébreszteni és kifejezni a törökök elleni harc fontosságát az emberi érzelmekre támaszkodva. Ez a buzdítás már Nagyszombatinál megjelenik, végül Zrínyinél teljesebb ki. Tartalmilag színesebb és izgalmasabb olvasmány Szerémi György emlékirata, visszaemlékezéseit 1546 és 1547 között vetette papírra, számos téves mondával, pletykával fűszerezve, szintén az ország romlásáról, Mátyás életéről és haláláról. Látható tehát, hogy a király személye körüli legenda-képződés már a halálának idején elkezdődött, mégis a 19. század romantizmussal átszőtt történetírásában, költészetében és prózairodalmában jelent meg erőteljesebben ez a motívum. A kötet irodalmi forrásai közt megismerhetjük a romantika emberének felfogását a nagy hírű királyról, még hozzá a legismertebb költők tollából, úgymint Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Vajda János, vagy Arany János költeményeit olvasva. A prózai irodalom is kifejezetten kedvelte a Mátyás történeteket – jelen kötetben két Mátyás ábrázolást ismerhetünk meg – Mikszáth Kálmán, aki egy gyermekkori élményét elmesélve vetíti ki számunkra a korabeli mondavilág túlfűtött érzéseinek hatását a gyermek íróra; Krúdy Gyula pedig Mátyás második feleségének erényeit, szépségét ismerteti meg az olvasóval, sajátos módon kiemelve női hiúságát és szívtelenségét. Az irodalmi művek talaján közismerten mély benyomást tettek a Mátyás-kép kialakításában a népi irodalmi szövegek, melyek vagy mesék, vagy népi balladák formájában máig megtalálhatók a köztudatban. A kötetben a legismertebbek kaptak helyet. A Mátyás királyról szóló kötet második fejezetében az utókor emlékezete a híres uralkodóról mintegy bemutatásképpen szerepel az olvasó előtt, kezdve a legkorábbi írók tollából, egészen a legújabb politikatörténeti írásokig.

A 19. század közepétől erősödik egy másik jellegzetes szemlélet, a „politizáló történelem” és a politikai hatalom történelem iránti erőteljes érdeklődése. Teleki József forrásfeltáró 1856-ban megjelent műve – a Hunyadiak kora Magyarországon – mára már elfeledett és nehezen hozzáférhető forrásokból dolgozott, főleg Galeotto Marzio és Antonio Bonfini műveit felhasználva érezhetően megjelenik a Habsburg ellenes lázadás, Frigyes személyének és cselekvéseinek kritikájában. Bár Fraknói Vilmos Mátyás-monográfiája kimaradt a válogatásból, a 19. századi hatások a 20. század elején is megmaradnak, sőt felerősödnek, Teleki Pál 1940-es közölt beszédében, Mátyás „nagyratörő” hatalmi elképzeléseinek felidézésével, a kor

politikai követelményeinek eszközeként történő felhasználásával. Ma már túlzottan tekinthetők ezek a nézőpontok, ahogyan Székfű Gyula kiváló 20. századi pozitívista történetíró „nemzeti reneszánsz uralkodó” képe.

A 15. század Mátyásról szóló forrásokban már érezhetően megjelenik, elkezdődik a „Mátyás-kultusz” kialakítása, dicséretes, jellemrajzok és korrajzok jelentek meg, kezdve Bonfiniétől, Mátyás udvari történetírójától, aki már Mátyás életében kialakítja az áruhában országot járó, igazságos király képét, azonban ő még nem Mátyásnak, hanem elődjének I. Lajos királynak tulajdonítja ezeket a tulajdonságokat. A kötetben az elbeszélő források között két rövid írását közli a szerkesztő, elsőként intelmeit¹ olvashatjuk Beatrixhoz, megismerve, hogy egy korabeli humanista királynő milyen erényekkel kell, hogy rendelkezzen, és nagyon sok utalást találunk arról, hogy a királyi udvarban a művészeteket éppen ő honosította meg, magával hozva Itáliából, művészek és tudósok egy csoportját. Ezt később házasságukról szóló alfejezetben Bonfini részletezi, leírja házasságuk körülményeit, Mátyás új életformáját, ismét kiemeli Beatrix jóságát és műveltségét, és pontosítja a tudósok, művészek csoportját, akiket a humanista királyné hozott magával Budára. A magyarok szerint ezt nem nézték jó szemmel, túlzottan tartották az udvar költségeit és a művészet javára írták a megemelt adókat is. Bonfini másik írása a Filarete című Antonio Averulino városurbanisztikai műve, melyet Mátyás számára fordított le latin nyelvre, hogy az uralkodó is olvashassa. Bonfininek ebből a kötetből a király számára történő ajánlását ismerhetjük meg. Leginkább a korrajzként felhasználható forrásban Bonfini Mátyás életének egyes törvényszerű, vagy véletlen mozzanatait próbálja meg a kor felfogásának síkjába állítani és hírnevét igyekszik eredeztetni, felmenőinek² tükrében. Mátyást egyenesen nemcsak Magyarország és Csehország királyának és „legyőzhetetlen fejedelmének” titulálja, hanem Itália megmentőjének is, ki megvédi Magyarországot és Itáliát az északi vad népektől, párhuzamot vonva a római császárok, hadvezérek és Mátyás harci tevékenységével. Bonfini írása a művészettörténet, s ezen belül az építészettörténet fontos történeti forrása, pontosan leírja a visegrádi vár (melyet eredetileg Mátyás vidéki várának építtette, majd székhelyének tette meg) berendezéseit, bútorait, díszítőelemeit és kiegészítőit. Megtudhatjuk, hogy a korabeli uralkodónak és feleségének külön hálószobája volt, fürdőszobájukat, ebédlőjüket is leírja, továbbá képzeletben megcsodálhatjuk a kertet, a vár kápolnáját és a tájra néző kilátóhelyeket is. Nem szabad megfélekednünk róla, hogy a visegrádi palota és a magyar

¹ Mátyáshoz történő intelmeket találhatunk a kötet első forrásközlésében, Andreas Pannoniusz elbeszélésében, középkorias, a vallásossággal átítatott stílusban megírva.

² A kötetben Mátyás származása külön alfejezetként szerepel, elsőként Petrus Ransanus Minden idők évkönyvei című munkában találunk eredeztetési adatokat, másrészt épp Bonfini írta magyar történelem tizedei című munkájában Mátyás őseiről, melyekből kiderül, hogy már a kortársaknak sem volt biztos képe a király származásáról.

királyi udvar ekkor kivételes jelentőséggel bírt az európai hatalmi politikában. A humanista király ennek jegyében rendezte be udvarát, számos reneszánsz stílusú, máig fennmaradt művészeti alkotás díszítette a palotát és környékét, így az európai királyi udvarok közül nem csupán a hatalmi politikában foglalt el kiemelkedő helyet, hanem az európai kulturális központok sorában is. A vár későbbi, 16. századi leírását Oláh Miklós Hungária című művében olvashatjuk, mely helyet kap a kötet későbbi részében, az utókor emlékezete című fejezetben, sokat elárulva, hogy a humanista uralkodó milyen újításokat, építkezéseket folytatott a vár területén, néhány szokását is feltüntetve. A király és feleségének házasságáról szóló feljegyzés, a pfalzi gróf követe által leírt részletes körülmények szintén a tárgyi művészettörténet, de a művelődéstörténet egyik remeke, megtudhatjuk, hogy egy humanista uralkodó, hogyan és milyen körülmények között házasodott, a ceremónia, a felvonulás részleteit is élénk tárja. Az elbeszélő források, melyek leginkább ajánlások, meglehetősen pontosan és hűen tükrözik a humanista király családjának, közvetlen tárgyi környezetének egyes mozzanatait, jeleneteit, sőt hozzásegítenek ahhoz is, hogy képet alkossunk a humanista udvar berendezkedéséről, tevékenységéről és így könnyebben megértsük a korszakot, s benne központi szereplőként a király személyét.

A kortárs források közül a kötetben külön helyet kaptak azok, amelyek kizárólag a Mátyás-kép kialakításában jelentős szerepet tölthettek be. Kiemelném Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló anekdota gyűjteménye, mely kiváló alapnak bizonyult, a későbbi népmesék kialakulásának és elterjedésének. A fentebb már tárgyalt uralkodói kép kialakításához hozzájárult a neves magyar történetíró Thuróczy János és az olasz humanista történetíró Ludovicus Carbo is. Mindketten a törökök elleni harc egyes mozzanatait emelik ki, Carbo párbeszédként bemutatva Mátyást a csataterén, mint hadvezér és mint politikus. Thuróczy a fiatal Mátyásnak Mohamed felett aratott győzelmét, majd a Frigyes ellen történt támadást, végül a cseh és a lengyel harcok okait. A törökök ellen harcoló király forrásainak bemutatására a törökkérdés című alfejezet gondoskodik. A válogatott források közül Mátyás történetírója is kiemelkedő helyet kap, uralkodójáról alkotott kép kialakításában a már korábban említett műveiben,³ leginkább Mátyás nemesi alkatát, hazaszeretetét, igazságosságát írja le, de külsejéről is tudósít a humanista emberábrázolás jellegzetességeivel.

A kötet igyekszik kronologikus sorrendben követni az eseményeket, így a válogatott források is tematikus csoportosításban, témáktól függetlenül időrendben olvashatóak. A csehországi királyválasztásról szóló alfejezet is ebben a szellemben került közlésre, Thuróczy Magyarok krónikájából az ide vonatkozó részek kettéválasztásával, közéjük a cseh jegyző Peter Eschenloer írását ékelte a szerkesztő, mely

³ „Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról” és „A magyar történelem tizedei” c. írásai.

hitelesebb képet ad Mátyás csehországi politikájáról, illetve a cseh és lengyel nemesek ténykedéséről, mint maga Thuróczy. Boroszló város jegyzőjeként, leírta a város történetét, és mint hithű katolikus ember mindvégig Mátyás támogatója volt, a huszitákkal szemben, ezért örömmel tudósítja a király csehországi koronázását. Thuróczy a koronázást kiegészíti a korabeli költészet egyik gyönyörű példájával.

A kötetben található forrásközlések jó részének már korábban is megjelentek a fordítások, ellenben találhatók olyan források, melyeket e kötet megjelenésével olvashatunk elsőként magyar nyelven. Találunk olyan forrásokat is, melyek nem túlzott, dicsérő szavakkal emlékeznek Mátyásról és ezért eddig még nem készült róluk fordítás. Ilyen a Kázmér-féle hadüzenet, az erdélyi szövetséglevél és a két krónika a Długoss féle Lengyel történet és a Dubnici krónika válogatott forrásközlése, melyet Kulcsár Péter fordított le magyar nyelvre. Długoss közlésében egyenesen arról beszél, hogy a csehek meggyűlöltek Mátyást, amiért magas adókat rótt ki rájuk és Kázmérhoz a lengyelek királyához fordultak segítségért. Fegyvereket kérnek tőle és azt, hogy másodszülött fia uralkodjon a cseh trónon. Mátyás és Kázmér közötti ellentétről is betekintő képet kapunk, míg végül a békekötésről, majd utána Thuróczy krónikájából ismerjük meg, hogy milyen módon szerzi vissza a lengyel kézen lévő szepességi városokat.

A források között az oklevelek, törvénykezések és magánjellegű levelek bemutatása mindenképpen egy igen jelentős terjedelemben jelenik meg a kötetben, az előző fejezethez hasonlóan ezek közül is sokaknak első magyar nyelvű fordítása először került kiadásra. Mátyás király levelei fordításának és kiadásának egy részét már Fraknoi Vilmos elkezdte (Mátyás király levelezése, Róma, 1893). Néhány évvel korábban Artner Edgár kísérelt meg hasonló témakörben forráskiadást (Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490, Budapest, 1891). Fraknoi művében mintegy összefűzi a török kérdést, Artner viszont az egyház és az állam viszonyát próbálja tükrözni kiadványában. A tárgyalt kötetben számos forrás V. Kovács Sándor gyűjtőmunkájának korábban kiadott eredménye, számos olyan okiratot tartalmaz melyből kiderül Mátyás egyházi és török ellenes politikájának lényege, s e két mozzanat gyakran szorosan összefügg. A király nem akart közös európai összefogás nélkül egy nagy méretű török ellenes hadjáratot szervezni, Magyarország határait védte, aminek pontos jelentései a II. Pius és IV. Sixtus pápának írt leveleiből is kiderül. Mátyás folyamatosan tájékoztatja és segítséget kér a pápától, de nem csak a török ellen, hanem az időközben II. Frigyes által, az ország határait és határmenti településeit feldúló katonák ügyében is.

A kötet színvonalát dicséri, hogy nem feledkezik meg a korabeli szépirodalom és költészet forrásértékéről sem, jelen esetben természetesen Mátyás jelentős tanácsosának Janus Pannoniusnak verseinek közléséről.

A harmadik, s egybe utolsó tematikai körben a legkorábbi Mátyással és korával foglalkozó kutatók pontosították, új szemléleti bázisra helyezték a korábbi ismereteket. Négy témakör köré csoportosítva a legújabb tudományos kutatások

eredményeit, Mátyás családjáról és származásáról, Mátyás államáról és belpolitikájáról, Mátyásról, mint központi szereplőről és hatalmi tényezőről és magáról a király személyéről érkező tanulmányok formájában. Kulcsár Péter tanulmányában a király származásáról és ennek számos helyen előforduló tévhiteiről és politikai indíttatású hibás származási szemléletekbe ad szemléletes betekintést. Kettős származási elképzelésekből, miszerint az egyik Jupitertől származtatja a királyt, a másik pedig Nicolae Iorga oláh paraszt leszarmazottjaként vezeti le családfáját. A tanulmány szerzője valahol középtájon látja a megoldást tükröződni, mégpedig ott, hogy Mátyás előkelő, de nem főrangú havasalföldi családból származott, kiegészítve és sok helyen kijavítva Elekes Lajos nézeteit. A Corvinus-legendáról kialakult számos helyen téves nézeteket is kijavítja, válaszokat és magyarázatokat keres a származási hely kétes és gyakran ellentmondó leírások valóságalapjára, behatárolja Bonfini által megállapított Corvinus falu helyét (ahonnan állítólag a király családja származik), melynek valójában Covinum a neve, magyarul Keve, mai nevén Kovin. Nem állítja, hogy bármilyen talányt sikerült volna megoldania, egyszerűen szembeállítja az elképzeléseket, és hiteles történeti források segítségével igyekszik lehetséges válaszokat keresni a talány megállapítására. Magáról a Corvinus-legendáról Rioókné Szalay Ágnes közöl egy rövidebb tanulmányt, melyben megállapítja, hogy Mátyás római felmenőinek legendáját, mondáját a király személye körüli tiszteletadásnak lehet tekinteni.

Mátyás államszervezetéről közölt részletes tanulmány Kubinyi András munkáját dicséri, aki pontosan és részletesen vezeti végig a király hatáskörétől és birtoktulajdonától kezdve a királyi tanács, az országgyűlés szereplőinek működésének, jogkörének, döntéseinek hatásán keresztül Mátyás udvari berendezését és a király és az ország politikájában részt vevők viszonyát. Pontos statisztikai adatokat tudhatunk meg a király tulajdonviszonyairól és az ország gazdasági helyzetéről a pénzügyi reformokat követően, a rendszeres pénzügyigazgatás kezdetén. A tanulmány végső fázisaként a szerző ezeknek együttes hatásait vizsgálja, illetve szűri le a tanulságot arról, hogy milyen jelentőséggel bírt a központi kormányzat a korabeli királyi politika nem mindig igazságosnak nevezhető alakulásában. Kubinyi András egy másik közölt tanulmányában pedig a már előzőleg a forrásokban verseit közlő Janus Pannonius és a humanista kultúra elterjesztésében központi szerepet vállaló Vitéz János életéről és politikai befolyásukról és az ő hatásaikról kapunk ízelítőt.

Szakály Ferenc és Magyar Károly tanulmányából pontos képet kapunk a forrásokban csak felvázolt és megemlítés szintjén szereplő királyi háztartás, rezidenciák és várak berendezéséről, a Mátyás idején szerzett, vásárolt és építtetett műemlékekről, melyeknek jelentős része a török kori harcokban elpusztult vagy elveszett. A kötet nem lenne teljes, ha a király udvarában tevékenykedő híres tudósok, úgymint Puerbach György, Regiomontanus, Ilkus Márton, vagy maga Galeotto Marzio munkásságáról nem tudnánk meg többet. Ebben segít Szathmáry

László tanulmánya, áttekintést nyújtva a már előzőleg felfedezett asztrológiai, alkímiai újításokat, részletes életrajzokat írva az egyes tudósok életéről, és Magyarországon végzett tevékenységükről. Mátyás híres könyvtárát ismerhetjük meg Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára kutatómunkájának köszönhetően a kötet végén pedig két egymásnak ellentmondó, sok helyen eltérő nézeteket olvashatunk a fennmaradt források tükrében felszínre hozott Mátyás királyról kialakult képről, mintegy összefoglalásként és magyarázataként a kötet eredeti célkitűzésében szereplő kettősség megállapításában.

A „Reneszánsz Év” című 2008. január 22.-én elkezdődött programsorozat számos Mátyás királyról és udvaráról nyílt kiállítás, konferencia és megemlékezés vette kezdetét, ennek egyik jelentős produktuma ez a kötet, mely nivójában teljes mértékben kielégíti a nagyközönség és a tudományos történeti és irodalmi munkásságának igényét. A terjedelem betartása miatt pusztán betekintést nyújt a híres király életéről, alakjáról, tevékenységéről és nem utolsósorban a korszak bemutatásáról, mégis éppen a válogatott forrásoknak, tanulmányoknak és közléseinek köszönhetően az olvasóban egy összeszedett és az uralkodó személyének minden részletére kiterjedő kép jelenik meg, hasonlóan az őt körülvevő világról is. Hunyadi Mátyás páratlan tehetsége, katonai szerepvállalása és kül- és belpolitikai sikerei dacára hátrahagyott örökségét nem tudták a későbbiekben teljes mértékben megőrizni, köszönhetően a halálával bekövetkező zavaros viszonyok miatt. Életében kiharcolt, évtizedek alatt felépített diplomáciai és katonai célkitűzései csak részben sikerültek, személyes céljait a nagypolitikában és a magánéletben sem mindig tudta véghezvinni. Az illusztrációkat sem nélkülöző kötetben szereplő számos közlés és történeti tanulmány válaszokat keres Mátyás királynak személyére vonatkozó értékelésekre, és egy célzatos felépítésű remek összefoglalást nyújt a humanista uralkodó személye körül kialakult nézetek, kutatások eredményeire.